

СПІЛЬНІ СТОРІНКИ В ІСТОРІЇ НАУКИ УКРАЇНИ ТА БАШКОРТОСТАНУ

Виступ головного ученого секретаря Національної академії наук України
академіка НАН України А.Г. Загороднього

Шановні колеги!

Дозвольте від імені Національної академії наук України сердечно привітати організаторів і всіх учасників Міжнародної наукової конференції «Башкортостан — Україна: наука, освіта, культура в роки Великої Вітчизняної війни».

70-та річниця евакуації Академії наук Української РСР в Уфу — безумовно, важлива і значима подія в нашій спільній історії. Випробування, які об'єднали наші народи в роки війни, плідна спільна праця вчених, спрямована на порятунок нашої Вітчизни від знищення і фашистського рабства, стали запорукою успішного співробітництва України та Республіки Башкортостан на благо спільної Перемоги.

З перших же днів Великої Вітчизняної війни радянські вчені долучилися до вирішення нагальних завдань з ефективного використання матеріальних і трудових ресурсів країни, перебудови промисловості на воєнний лад, створення новітньої бойової техніки і озброєння. Вчені Академії наук УРСР спільно з науковими спеціалістами республіки зробили суттєвий внесок у Перемогу.

В умовах швидкого просування ворога вглиб країни керівництво СРСР та УРСР прийняли рішення про прискорену евакуацію в тил населення, установ, обладнання, у тому числі й Академії наук УРСР.

Переїзд АН УРСР, основним місцем перебування якої було визначено Уфу — столицю Башкирської АРСР, почався 3 липня 1941 р. Вже 8 липня 1941 р. 14 наукових

інститутів і бібліотека Академії розпочали свою роботу в Уфі. Евакуація академічних установ з Дніпропетровська, Харкова і Криму продовжувалася до грудня 1941 р.

Перш за все довелося реорганізувати структуру Академії. Президія прийняла рішення об'єднати споріднені установи, що скоротило їхню кількість з 31 до 15. В Уфі розмістилися Президія АН УРСР, бібліотека та інститути: гірської механіки, будівельної механіки, геологічних наук, фізики і математики, хімії, фізичної хімії, зообіології, ботаніки, біохімії, клінічної фізіології і суспільних наук.

В Уфу також було евакуйовано рукописні фонди Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Максима Горького, Івана Тургенева та ін., а також старовинні рукописи. Для потомків було збережено безцінні пам'ятки української писемності.

На 21 липня 1941 р. в Уфі перебували 86 наукових співробітників АН, у т.ч. 17 академіків і 25 членів-кореспондентів, 15 листопада — 313, а на 1 січня 1943 р. кадрова чисельність АН становила 578 осіб, з яких 80% — наукові співробітники. Але, незважаючи на відсутність значної кількості наукових працівників, вдалося зберегти основу наукового керівництва і кваліфікованих кадрів: 43 академіки, 53 члени-кореспонденти, 270 старших і 55 молодших наукових співробітників.

Розгортання наукової діяльності Академії в евакуації почалося з переорієнтації на оборонну тематику, включення до планів роботи народногосподарської проблематики

регіонів перебування: дослідження і розвиток паливно-енергетичних комплексів, гірської промисловості, використання природних ресурсів Башкирської АРСР, Уралу для задоволення потреб підприємств важкої і легкої промисловості, будівельної і медичної галузей, інтенсифікації сільського господарства тощо.

Долаючи серйозні труднощі, до кінця 1941 р. Академія наук УРСР в основному налагодила свою роботу, встановила плідні ділові зв'язки з 323 підприємствами й організаціями оборонного комплексу, зокрема, з 48 наркоматами й іншими керівними органами, понад 100 підприємствами, 19 геологорозвідувальними організаціями, 39 науково-дослідницькими і 39 медичними закладами.

Вивчаючи діяльність АН України в Уфі, хочеться особливо підкреслити дух патріотизму, прагнення дати країні максимум від своїх можливостей. Попри складні умови праці, відсутність необхідних реактивів і апаратури, наукове життя не припинялося ні на хвилину. Так, під керівництвом академіка О.О. Богомольця було створено сироватку, яка використовувалася в умовах війни для лікування складних переломів, відкритих ран, обморожень та інфекційних захворювань.

Меморіальна дошка в пам'ять перебування АН УРСР у Башкирії

Багато було зроблено в дослідженнях з оборонної тематики в галузях літако-, танко- і моторобудування, з розвитку енергетичних баз оборонної промисловості і паливно-енергетичного комплексу.

Дослідження українських вчених-агронів під керівництвом академіка П.А. Власюка з вирощування цукрового буряку в умовах Башкирії продовжили місцеві науковці. Вчені Інституту суспільних наук АН УРСР підготували серію матеріалів з історії, етнографії, мови та культури народів Башкирії.

Академія наук надала значну допомогу в підготовці наукових кадрів республіки. Українські вчені, серед яких були, наприклад, член-кореспондент В.Є. Дяченко, доцент (згодом академік) Г.С. Писаренко, читали лекції у ВНЗ Уфи, в аспірантурі при АН УРСР навчалися 29 осіб з Башкирії, багато з них захистили дисертації у 1942–1943 рр.

В 1943 р. постало питання про повернення АН УРСР в Україну. 29 червня 1943 р. в Уфі відбулися урочисті Загальні збори Академії, на яких заслухали підсумки її роботи в евакуації. Результати діяльності українських вчених отримали високу оцінку місцевих урядових закладів — весь колектив АН УРСР, зокрема, 15 провідних спеціалістів, було нагороджено почесними грамотами Верховної Ради Башкирії за високі досягнення у справі мобілізації природних ресурсів і в галузі соціально-культурного будівництва республіки. На пропозицію Народного комісаріату комунального господарства Башкирської АРСР такими ж грамотами було нагороджено винахідників методу хлорування води Л.А. Кульського та І.Т. Гороновського. Народний комісаріат охорони здоров'я Башкирської АРСР відзначив подякою 12 співробітників — розробників дезінсектоцидних препаратів і методу регенерації використаної вати. В середині 70-х рр. ХХ ст. вдячні уфимці вста-

новили на будинку № 79 на вулиці Пушкінській меморіальну дошку в пам'ять про перебування Академії наук УРСР в Башкирії, а на Будинку спеціалістів на вулиці Леніна, 2 — меморіальні дошки академікам П.П. Будникову та П.Г. Тичині.

Перебування Академії наук УРСР в Башкирії в роки війни залишило яскравий слід у духовному житті республіки, справило серйозний вплив на розвиток її науки, освіти, культури. Збільшилася чисельність національних наукових кадрів, підвищився їхній професійний рівень. До 1945 р., порівняно з 1939 р., кількість докторів наук у республіці зросла в 6 разів, а кандидатів — у 12. Дослідження, розгорнуті тут АН УРСР, стали фундаментом подальшого розвитку наукового потенціалу Башкирії.

Сьогодні наша Академія зацікавлена в тіснішому співробітництві з інститутами Академії наук Республіки Башкортостан, Уфимським науковим центром РАН, а також з вищими навчальними закладами республіки в галузі природничих, технічних, гуманітарних, суспільних наук, особливо беручи до уваги успішний досвід співробітництва на рівні РАН і НАН України.

Як засвідчив проведений аналіз, 43% наукових закладів НАН України здійснюють спільні наукові дослідження з російськими колегами. Відзначу, що за їх результатами російські й українські вчені за останні три роки підготували і видали близько 40 наукових монографій. Так що резерв для розширення нашої взаємодії шляхом залучення нових інститутів і регіональних наукових центрів, на наш погляд, існує.

Значні перспективи для розвитку відносин надає угода про науково-технічне співробітництво між Російською академією наук та Національною академією наук України, підписана в ході спільного засідання Президій РАН і НАН України 14 червня 2011 р.

Вчені обох академій підготували перелік пріоритетних напрямків для співробітництва, в першу чергу в галузі фундаментальних досліджень. Разом з тим проекти, які будуть здійснюватися в рамках цих напрямків, безумовно, повинні враховувати завдання модернізації економіки і суспільства, які постають сьогодні перед Росією та Україною. Ця угода, я впевнений, може стати надійним підґрунтям і для розвитку взаємовигідних контактів НАН України з науковими центрами Республіки Башкортостан.

Прикладом успішного співробітництва вчених НАН України і Республіки Башкортостан є робочі стосунки, які вже кілька десятиліть пов'язують співробітників Інституту геологічних наук НАН України та Інституту геології Уфимського наукового центру РАН в галузі стратиграфії і палеонтології палеозою і мезозою України і Республіки Башкортостан.

Інститут проблем надпластичності металів Уфимського наукового центру РАН, Уфимський державний авіаційний технічний університет плідно співпрацюють з Донецьким фізико-технічним інститутом ім. О.О. Галкіна НАН України в галузі об'ємних наноматеріалів.

Непогані перспективи має співробітництво вчених відділення геодинаміки вибуху Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України та Інституту нафтогазових технологій і нових матеріалів АН Республіки Башкортостан в галузі технологій інтенсифікації видобування вуглеводнів.

Інститут проблем транспорту енергоресурсів Республіки Башкортостан Міністерства промисловості, інвестиційної та інноваційної політики Республіки Башкортостан і АН Республіки Башкортостан та Інститут геологічних наук НАН України мають потенціал для реалізації спільних проектів щодо побудови підземних сховищ.

Існує перспектива співробітництва Інституту геології Уфимського наукового центру РАН з профільними інститутами НАН України в галузі інтенсифікації нафто(газо)віддачі пластів і з питань методів і технологій розвідки нафтогазових пластів.

Інститут органічної хімії НАН України зацікавлений у співробітництві з Інститутом органічної хімії Уфимського наукового центру РАН в галузях тонкого органічного синтезу, синтезу фізіологічно активних речовин, хімії гетероциклічних і макроциклічних сполук.

Важливим аспектом українсько-башкирських зв'язків є також співробітництво з ученими Уфимського філіалу Московського державного гуманітарного університету ім. М.О. Шолохова і Центром україністики в Уфі. Готується до видання колективна монографія «Украинцы Башкирии: очерки истории, этнографии, культуры, языка».

НАН України вважає за доцільне підготувати за сприяння башкирських вчених науково-документальний збірник матеріалів, присвячених перебуванню в Уфі евакуйованих наукових установ АН УРСР (1941–1943).

Таким чином, незважаючи на наявні приклади успішної реалізації спільних проєктів вчених НАН України та Республіки Башкортостан, необхідно відзначити великий потенціал взаємодії у науковій сфері на благо взаєморозуміння і плідного співробітництва між нашими країнами і народами.

На завершення свого виступу хотів би від імені Національної академії наук України висловити вдячність Уфимському філіалу Московського державного гуманітарного університету ім. М.О. Шолохова і його директору глибокошановному Василю Яковичу Бабенку за чудову організацію цієї конференції і за гостинний прийом наших вчених.